

De la ceremonialul arhaic la noul teatru ritualic
-Rezumat-

Conducător de doctorat:
Prof.univ.dr. OCTAVIAN SAIU

Doctorand:
FATMA MOHAMED-UCHER

Scopul acestei lucrări constă în descoperirea metamorfozelor ritualului teatral, urmărite într-un periplu diacronic, de la momentul inițial până în contemporaneitate. De asemenea, acest demers științific interdisciplinar urmărește să identifice, să definească și să analizeze conceptul de ritual. Cu toate că paradigma acestei noțiuni este puternic înrădăcinată în istoria teatrului și cunoaște numeroase perspective de abordare, lucrarea de față încearcă să nuanțeze, și să sintetizeze o perioadă, din punct de vedere teatral, și propune un mod de înțelegere și practicare a unor exerciții preluate din sfera teatrului ritualic contemporan, valoros atât pentru discursul didactic cât și pentru cel artistic.

Tema lucrării a fost aleasă ca urmare a unor multiple motivații – axiologice și filosofice, profesionale și personale.

Perspectiva axiologică și filosofică derivă din premisa fundamentală că ritualul reprezintă singura tranziție posibilă și inteligibilă între semnificațiile diferitelor epoci din evoluția istoriei teatrului, devenind un liant între acestea. Înțelegerea și asimilarea trecutului sunt esențiale pentru dezvoltarea capacității de a proiecta perspective, astfel încât lucrarea devine un argument pentru integrarea și recunoașterea valorii teatrului ritualic contemporan, în ansamblul celorlalte forme ale teatrului.

Concepțiile despre credință, ca fundament ontologic, și despre ritual, înțeles ca modalitate de comunicare între individ și sine, apoi între individ și comunitate, sunt frecvent privite cu indiferență în prezent. În acest context, din punct de vedere profesional, lucrarea caută răspunsuri la interogații fundamentale privind conectarea cu publicul, formula de participare la un spectacol, și pregătirea psiho-fizică a actorilor. Aceste întrebări esențiale, cumulate altora, au orientat procesul creativ și interpretativ, generând necesitatea identificării soluțiilor adecvate.

Din punct de vedere personal, originile paterne africane mi-au modelat profund trăirile scenice, atât ca actriță cât și ca dansatoare și coregrafă, generând numeroase sentimente și puternice conexiuni cu ritualurile ancestrale. O evaluare succintă a contextului actual dezvăluie o semnificativă diminuare a prezenței conceptului de ritual. În fața acestui fenomen, ne confruntăm cu o neliniște, menită să se acutizeze, cu privire la motivul pentru care încărcătura emoțională și rolul ritualului, care au fost prețuite de-a lungul istoriei umanității, par să se atenueze în contemporaneitate. Mai mult, nu trebuie neglijată necesitatea recunoașterii importanței învățării rituale în prezent.

Metodologia cercetării a avut în vedere documentarea, analiza, studiul comparativ și studiul de caz. Astfel, lucrarea cuprinde o parte teoretică, bazată pe documentare, și una practică, consecință a descoperirii unor specialiști din sfera ritualului teatral contemporan, precum și a reflecțiilor personale ca urmare a experienței profesionale.

Partea teoretică este organizată în două secțiuni: una analitică și alta comparativă. Prima se referă la investigarea evoluției istoriei teatrului universal, concentrându-se asupra transformărilor conceptului de ritual, în timp ce a doua urmărește studiile cercetătorilor care au analizat lucrările unor creatori marcanți ai teatrului ritualic contemporan, și anume: Antonin Artaud, Jerzy Grotowski și Peter Brook. În partea practică, am pledat pentru revitalizarea teatrului ritualic contemporan, printr-o descriere a cercetărilor și spectacolelor teatrale contemporane ale renumitului regizor grec Theodoros Terzopoulos. Totodată, am prezentat și un studiu de caz din experiența artistică personală, cu scopul de a identifica valențele ritualice ale personajului *Elizabeth* din *Richard al III-lea* de William Shakespeare, o adaptare post-dramatică.

Capitolul întâi, *Teatru și ritual. Origini, înțelegere, tranziție și „eterna reîntoarcere”*, explorează primele forme de manifestare teatrală în epoca străveche și investighează conceptul de ritual dintr-o perspectivă filozofică. Am subliniat astfel dimensiunile epistemologice ale teatrului, acordând o atenție deosebită analizei sacrului și profanului ca elemente fundamentale ale riturilor. De asemenea, sunt examinate tabuurile, ca interdicții rituale ce reglementează relațiile dintre ființele extrapământene, legendare, divine, și muritori. Această analiză a clarificat distincțiile dintre ceea ce este considerat “sacru” și “profan”, stabilind limitele dintre permis și interzis. Complexitatea conceptului de ritual a determinat extinderea cercetărilor către o sferă diferită de cea a artei teatrale, respectiv psihologia. În acest context, am constatat că mesajul transmis de ritual derivă din acțiunea psihologică a participanților sau oficianților, care contribuie astfel la adâncirea misterului fenomenului. Pentru a explica această interacțiune a fost necesar un subcapitol dedicat psihodramei și conexiunii sale cu ritualul dramatic, având ca scop identificarea influențelor reciproce. Capitolul abordează, din punct de vedere estetic, noțiunea de *mimesis*, ajungând la concluzia că acțiunea mimetică folosită de strămoși în contextul ritualurilor prezintă diferențe semnificative față de cadrul ritualului dramatic. Astfel, *mimesis*-ul nu se înțelege ca o simplă replicare, ci mai degrabă constă în reflecția asupra realității și transformarea ei, sublimând-o și reprezentând-o într-un mod distinct.

Următorul capitol, *Ritual și metamorfoze în teatrul Antichității*, păstrând reperele spațio-temporale, investighează rădăcinile formelor dramatice până în perioada medievală și insistă pe analiza spațiului în care se desfășoară ritualul dramatic. Din perspectiva conținutului, am optat pentru două aspecte semnificative: spațiul ritualic obiectiv și cel subiectiv. Primul conține elementele prezente pe scenă, respectiv decorul, recuzita și costumele, iar celălalt este reprezentat de actanții/oficianții care realizează acțiuni fizice, precum dansul și cântul, acțiuni psihice și mesaje spirituale transmise de către aceștia prin text și dramaturgie. Analiza investighează, de asemenea, dimensiunile sacră și profană a ritualului. Din studierea ritualului dramatic african, amerindian, și a teatrului din Grecia antică, am constatat că ritualul conține aceleași elemente componente, diferențiindu-se doar prin contextul geo-politic și social. Deosebirile semnificative în structura ritualului provin din conținutul mesajelor spirituale și religioase. A fost evidențiat și rolul pe care l-a jucat tranziția de la teatrul conceput ca necesitate spirituală, de purificare, în Grecia antică, la teatrul configurat ca formă de divertisment, în Roma antică.

Capitolul al treilea, *Atemporalitatea teatrului*, urmărește, în mod diacronic, momente semnificative ale teatrului universal de la Evul Mediu până în perioada modernismului, interpretate prin prisma mecanismelor rituale. Epoca medievală se remarcă printr-o alternanță a extremelor sacrale și profane ale ritualului, în timp ce Renașterea aduce o legătură solidă între teatru și ritual, marcând o reînviere a teatrului prin inovații importante. Cele două dimensiuni ale ritualului, sacrul și profanul, coexistă armonios, iar mesajele subiective și obiective cunosc multiple metamorfoze. Opera lui William Shakespeare este bogată în teme ritualice, și se extinde de la ceremoniile sociale (nunți, înmormântări) ori cele de succesiune la putere, până la ritualurile magice și oculte. Clasicismul a fost cercetat prin analogia dintre teatrul clasic francez și structura ceremonialurilor ritualice. În ceea ce privește Iluminismul, se remarcă o dinamică profundă a spațiului subiectiv al ritualului, cu mesaje specifice intense, ce determină ca reprezentările teatrale să implice activ publicul. Actori memorabili, cum ar fi David Garrick, au atins adevărate performanțe de interpretare, conducând la atribuirea termenului de „stea” sau de “creator de teatru” pentru prima dată în istorie. În spațiul ritualic obiectiv al teatrului, s-a acordat o atenție deosebită aspectelor vizuale și simbolice. Dramaturgul italian Carlo Gozzi a reintrodus elementul ritualic antic al măștii, contribuind la crearea unei atmosfere încărcate de misticism și magie, iar dramaturgul german Gotthold Ephraim Lessing a abordat probleme de estetică teatrală, reunindu-le în *Culegerea hamburgheză*. În această perioadă, apare conceptul modern de regizor, iar dramaturgul german

Johann Wolfgang von Goethe este primul care primește acest titlu. Toate sunt aspecte care au contribuit la evoluția teatrului în secolul respectiv, aducând în prim plan elemente ritualice și estetice noi. Și romantismul și-a concentrat atenția asupra componentelor spațiului obiectiv al ritualului, dorind să creeze o atmosferă propice pentru exprimarea mesajelor dimensiunii subiective. Dramaturgul francez Victor Hugo a adoptat o abordare care implică fuzionarea elementelor tragice și comice, dorind să transforme teatrul într-o formă de artă sincretică. Astfel, în epoca romantică, s-a manifestat o preocupare profundă pentru crearea unei experiențe teatrale care să îmbrace atât aspecte estetice, cât și simbolice, pentru a comunica mai intens și complex cu publicul. Ritualurile sociale, politice și culturale devin instrumente esențiale prin care dramaturgii fac trecerea de la romantism la realism. Modernismul, ca mișcare teatrală, reconfigurează și accentuează dimensiunea spectaculoasă a ritualului, aducând inovații în reprezentarea și percepția sa, iar suprarealiștii explorează laturile onirice și iraționale ale psihicului uman, adesea integrând elemente cu caracter ritualic sau simbolic. Trebuie reiterat cum elementele ritualice și tradițiile în contextul teatrului japonez evidențiază depășirea rolului de simplu divertisment, devenind o experiență culturală și spirituală. Concluzia acestui capitol relevă faptul că ritualul teatral funcționează ca un proces complex de echilibrare, intrare în ritm și adoptare a unui comportament specific, iar transformările observate în ritualul dramatic, de la Evul Mediu până în perioada modernismului, reflectă schimbările culturale, sociale și artistice ale diferitelor spații culturale. Secularizarea naturii religioase, modificarea funcției sociale, evoluția structurii narative, inovațiile formale și tehnice, precum și accentul pe individualism și subiectivism reprezintă doar câteva dintre aspectele care ilustrează diversificarea și evoluția continuă a teatrului și, în consecință, a ritualului.

Partea a doua a lucrării, rămânând în sfera abordării teoretice, dezvoltă un studiu comparativ al celor trei precursori ai teatrului contemporan: Antonin Artaud, Jerzy Grotowski și Peter Brook, care au înțeles importanța întoarcerii teatrului la originile sale ritualice. Acești teoreticieni și practicieni au inițiat și dezvoltat căutări care au investigat tradițiile rituale începând din contemporaneitate și întorcându-se către originile acestora.

Capitolul patru, *Antonin Artaud, ritual și cruzime*, conține o analiză comparativă a perspectivelor cercetătorilor și esteticienilor cu privire la căutările sale prin care explorează importanța întoarcerii la rădăcinile rituale pentru a accesa inconștientul colectiv. Artaud dezvoltă conceptul de „teatrul cruzimii” și evidențiază mijloacele magice ale artei ca fiind „exorcisme reînviată”. Tot el pledează

pentru necesitatea unei „întâlniri cu celălalt”, concept care se referă la explorarea altor culturi, percepute ca depozitare ale energiei originare pierdute. Următorul capitol, *Nevoia de ritual la Jerzy Grotowski*, meditează asupra felului în care, prin experimentele realizate în efortul de a revitaliza teatrul, regizorul polonez sublinia nevoia de a integra ritualul în procesul creativ. Pentru el, ritualul este un element esențial în atingerea autenticității sau în transmiterea unei experiențe sincere, atât pentru actori cât și pentru public. Ritualul a reprezentat o cale necesară pentru a atinge adevărul într-o lume dominată de informații, contribuind la crearea unei conexiuni profunde între participanții la actul artistic. Urmează apoi secvența intitulată *Teatrul sacru în viziunea lui Peter Brook* care urmărește cum regizorul englez susține că teatrul sacru trebuie să ofere o experiență vie, provocatoare și transformatoare, capabilă să atingă dimensiuni spirituale și să creeze conexiuni profunde între actori și public. Influențat inițial de Artaud, Grotowski și Vsevolod Meyerhold, Brook a explorat creativitatea umană și a descoperit forme artistice inovatoare prin experimentele sale teatrale, crezând cu fermitate că întoarcerea la origini este cheia reînnoirii teatrului. Capitolul include mărturii ale actorilor care atestă influența decisivă a experimentelor regizorului în dezvoltarea mijloacelor lor de expresie și în comunicarea autentică cu publicul.

În partea practică a lucrării, *Pledoarie pentru un teatru ritualic*, am inserat, pe lângă reflecțiile predecesorilor teatrului ritualic contemporan, și o serie de opinii personale cu privire la pericolele asociate sferei digitale și platformelor de comunicare din lumea contemporană. Se evidențiază tendința acestor platforme mediatice de a suprapune până la confundare, sau confuzie, a diverselor forme de exprimare cu arta. Scriitorul și criticul de teatru Octavian Saiu, în cartea sa, *Durerea. Dincolo de teatru*, avertizează asupra pericolului ca omul să se transforme într-un *homoselfius*, sau un entuziast al expunerii de sine, ale cărui instincte sunt ghidate doar de nevoia de “a se da în spectacol”. Cartea amintită subliniază, astfel, riscul de a confunda exprimarea personală cu un spectacol, realitate aproape omniprezentă în societatea digitală contemporană. Aceste observații se aliniază celor trei precursori ai teatrului ritualic contemporan, Artaud, Grotowski și Brook, care au conștientizat riscul iminent ce amenința reprezentările teatrale din epoca lor. Marii regizori au urmărit constant modalități noi de a se apropia cât mai mult de originile artei teatrale, având ca obiectiv redescoperirea gesturilor arhetipale înscrise în inconștientul colectiv. După investigația pașilor marcanți ai celor trei predecesori de renume, ca o finalizare necesară, am identificat și artiști contemporani implicați direct în cercetarea și explorarea teatrului ritualic. Prin urmare, am avut privilegiul de a descoperi contribuția remarcabilă a regizorului de

origine greacă Theodoros Terzopoulos, care i-a dedicat teatrului ritualic o parte semnificativă din cariera sa. Studii extinse, desfășurate pe o perioadă de aproape jumătate de secol, explorează capacitățile nelimitate ale actorului, într-un efort de a redescoperi rădăcinile artei teatrale. Terzopoulos identifică actorul ca fiind „omul dionisiac”, iar metodele sale de pregătire vizează aducerea unei noi vitalități în peisajul teatrului contemporan. Un subcapitol descrie detaliat unele exerciții reprezentative propuse de reputatul regizor. Terzopoulos furnizează exerciții de pregătire actoricească destinate atât actorilor experimentați, cât și studenților la actorie din întreaga lume. Acestea au fost prezentate în cadrul atelierelor internaționale la care a fost invitat, sau pe care le-a integrat în creațiile sale artistice. Informații detaliate despre exercițiile amintite pot fi găsite în lucrarea sa, intitulată *The return of Dionysus (Întoarcerea lui Dionysos, trad.n.)*. Aceste exerciții psiho-fizice dezvoltă în actor capacitatea de concentrare, spiritul de echipă, asigurând o foarte bună încălzire a corpului și vocii și o antrenare optimă a respirației și diafragmei. Toate îi pregătesc pe actori pentru interpretarea rolurilor din spectacole cu tematici rituale, așa cum se dovedește în subcapitolul *Exerciții psiho-fizice pentru „actorul dionisiac” în concepția lui Theodoros Terzopoulos*. Am concluzionat, de asemenea, că exercițiile propuse de Terzopoulos sunt premisele unei cercetări teoretice și practice atât pentru studenții din facultățile de specialitate cât și pentru actorii profesioniști, constituind o alternativă la pregătirea psiho-fizică pentru orice tip de spectacol.

Prin *Elizabeth și ritualul virtuții în Richard al III-lea. Studiu de caz*, am elaborat un studiu ce cuprinde analiza profundă a modului în care am construit și interpretat personajul Elizabeth din perspectivă ritualică. Deși am abordat inițial personajul în mod instinctiv, ulterior am evidențiat valențele ritualice care au făcut să crească calitatea interpretării scenice. De exemplu, scena patru din actul patru, în care regina Elizabeth (împreună cu Ducesa de York) o vizitează pe preoteasa Margaret, are un puternic caracter ritualic magic. Actul de inițiere într-un ritual al blestemelor mi-a revelat vulnerabilitatea personajului, ajutându-mă să o accept și să încerc să o depășesc. În consecință, recunosc necesitatea unui antrenament psiho-fizic specific în pregătirea rolului care ar spori calitatea performanței actoricești, și pe cea a spectacolului.

Consider că această abordare științifică interdisciplinară, care a înglobat perspective antropologice, istorice, culturale, semiotice, teatrale, literare și empirice, profesionale, în vederea identificării, definirii și analizei conceptului de ritual, atinge, în mare măsură, obiectivele propuse. Prin procesul de documentare, analiză și înțelegere a materialelor bibliografice, am prezentat

diferite tipuri de ritualuri și subgenuri asociate acestora în contextul teatrului universal. Analiza comparativă a celor trei creatori de teatru ritualic – Antonin Artaud, Jerzy Grotowski și Peter Brook – a evidențiat că Artaud a fost provocatorul schimbării, Grotowski teoreticianul și filozoful, în timp ce Brook a funcționat ca practician și experimentator. Iar explorarea contribuției regizorului grec Theodoros Terzopoulos, teoretician și creator al teatrului ritualic, demonstrează persistența temei întoarcerii la momentul originar ca subiect permanent de revitalizare a teatrului.

Din perspectiva actorului profesionist, am constatat că ar fi potrivit ca în munca de pregătire pentru rol și, implicit pentru spectacol, să se pună un accent mai important pe antrenamentul psiho-fizic al actorilor. Punerea în practică a exercițiilor propuse de către regizorul grec ar putea fi o variantă în dezvoltarea abilităților artistice atât ale actorilor, cât și a celor care își propun să îmbrățișeze această vocație. Dezideratul ar putea fi realizat prin organizarea de ateliere sau, din perspectivă pedagogică, prin introducerea acestor exerciții în cadrul cursurilor la disciplinele de specialitate. Astfel, ar putea exista posibilitatea de a experimenta elemente și modalități ritualice prin intermediul exercițiilor psiho-fizice preluate atât de la precursorii teatrului ritualic cât și de la contemporani.

În concluzie, putem sublinia că un teatru cu actori bine antrenați, cu subiecte purtătoare de mesaje profunde, ar deveni o alternativă viabilă împotriva superficialității unor producții teatrale, indiferent că sunt prezentate în format clasic, în sala de teatru, sau online. Iar integrarea și recunoașterea valorii teatrului ritualic contemporan, în ansamblul celorlalte forme teatrale, prin preluarea și practicarea exercițiilor psiho-fizice din această sferă, ar putea fi încă o soluție în dezvoltarea viitoare a teatrului, o contribuție majoră la evoluția sa.